

LAUDATO SÌ

Phangano la eklezia katolika pa nkhani
ya kusintha kwa nyengo: *kupwelerera
vilengiwa, Kupwelerera wâkavu.*

*Kalata ya Laudato Si Mwakudumula:
Kupwelerera Chikaya chithu Cha Tose*

VIWONGO

Wupu wa Mabishopu mu Malawi ukuwonga mawupu agho ghalebeka pasi apa, agho ghakovwira pa mulimo wa kung'anamura kalata ya Laudato Si' kufuma mu Chingelezi kuya mu M'chitumbuka. Kalata iyo Papa Francis wakalemba mu chaka cha 2015.

- Jesuit Centre for Ecology and Development (JCED)
- Trocaire
- Catholic Development Commission of Malawi (CADECOM)

Za mukati

MUTU 1: Kasi nchivichi icho chikuchitika kucharo chithu? Tsamba 3)

MUTU 2: Uthenga Uweme wa Vilengiwa (Tsamba 7)

MUTU 3: Maluso gha Munthu agho ghakunanga Vilengiwa (Tsamba 9)

MUTU 4: Kukoleranako pakati pa Vilengiwa (Tsamba 11)

MUTU 5: Nthowa za Kugwilira Ntchito (Tsamba 13)

MUTU 6: Visambizgo pa vya Upwelerero wa Chilengwa (Tsamba 15)

MAU OYAMBIRIRA

Mu kalata yawo ya Laudato Si', Apapa Francisco wakupereka uthenga wawo kwa "munthu wali yose uyo wakukhala pano pa charo" (par 3) ndipo wafwatula fundo zawo mu nthowa izi:

- Wakuphara pakwelu kuti fundo zawo zikukoleranako na visambizgo vya Wapapa wakumanyuma (par 3 – 6), zikukoleranakoso na mipingo yinyake iyo nja Katolika chara kweniso na kwantha zinyake za mu charo pa vya umoyo wa wanthu (par 7 – 9).
- Wakulongola umo Kalata iyi ya Laudato Si' yakhuwirizgika na umoyo wa Francisco Mutuwa wa ku Assisi mwene uyo ndi nkhoswe ya wose awo wakutandazga vyakuzirwa kwakupwerelera vilengiwa, ndipo Apapa wakudidimizga uzirwi wa visambizgo vya Mpingo nga ndi lufula lwa uzimu lwa kupwerelera vilengiwa na mazgo ghakuti, "pala tikula wiska vilengiwa kwambula kupanikizga uzirwi wakhe kweniso nesi kuzukuma na uzali wakhe, ndipo pala tikuyowoyapo chara vya wene na wene uwo ukwenera kuwapo pakati pithu na charo, muwonenge kuti uchitiro withu kanandi waka uwenge wa kuthereska charo pa kuchisakaza kwambura kupanikizga kuti vilengiwa navyo vikwenera kupwelereka. Kwene pala tapanikizga kuti ise na vilengiwa vyose tili pa ukhalirano tiwonenge kuti kalawiskiro kawemi na kapwelelero kwakufikapo viwonekenge mwaluwiro nkhanira" (par 11).
- Wakuchiska wanthu wose "kutolapo lwande pa vidumbirano vya kuzenga nthazi la charo icho tikukhalamo" (par 14).

VYAKUSAZGIRAPO IVYO MUKWENERA KUMANYA:

Wazgani kalata yose ya Laudato Si`, iyo yikulongosora za kupwelelera chilengiwa na charu chithu.

Vatican.va/content/Francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_encyclica-laudato-si.html

Panji *Laudato Si`*

www.catholicclimatecovenant.org/resources/laudato-si.

MUTU 1: KASI NCHIVICHI ICHO CHIKUCHITIKA KUCHARO CHITHU?

Apapa Francisko wâkulanguluka chomene pa masuzgo agha ghene agho ghakukhwaska vilengiwa: Kwanangika kwa maji na mphepo kweniso kusintha kwa zinyengo (par 20 – 26); Kusoŵa kwa maji ghaweme (par 27 – 31); Kwanangika kwa ukhalirano wa Vyamoyo (par 32 – 42); Kukhira kwa Uzirwi wa Umoyo wa Munthu na kutambanizgika kwa wene na wene wa wanthu Vilengiwa vyose (par 43 – 47); na Mphambano pakati pa Vyaro vikavu na visambazi (par 44 – 52).

Pa nkhani ya kusintha kwa nyengo Apapa Francisko:

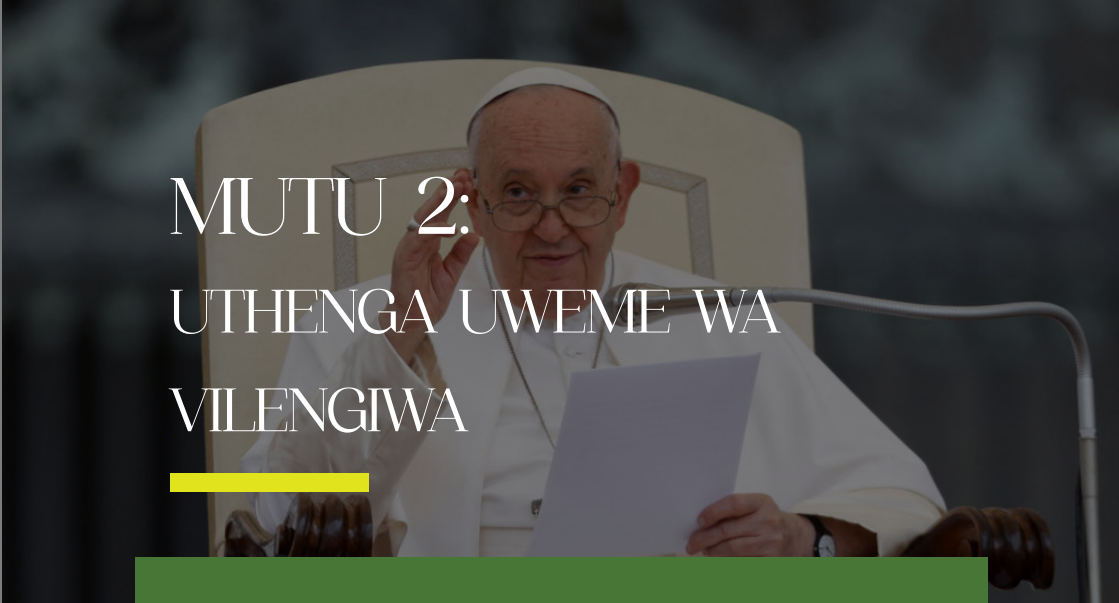
- Wadidimizga kuti “nyengo (umo mphepo zikuputira) ndi chinthu chiweme kwa waliyose ndipo njakukhumbikwa kwa munthu waliyose.” Ndipo wakupanikizga kuti “kafukufuku wa kwantha pa vya Sayansi uyo wakuwoneska kuti kuwotcha kwa charo uku kulipo sono ndi chifukwa cha kukwera chomene kwa mpempho ziheni mu mlengalenga (carbon dioxide, methane, nitrogen oxide na zinyakhe). Mphempho ziheni izi zikwiza chifukwa cha uchitiro uheni wa wanthu (par 23).
- Wakusimikizga kuti “kusintha kwa nyengo kukukhwaska charo chose cha pano pasi ndipo vipaso vyake ndi viheni chomene chifukwa vikukukhwaska: vilengiwa, ukhaliro, vya chuma, ndyali, kasangilo ka vinthu ivyo vikumuyenelera munthu waliyose”. Apapa wakudandaulaso kuti wanthu wakavu (awo wakutolapo lwande lukulu chomene yayi pakunanga vilengiwa) ndiwo wakusangika pa chofyo chikulu chifukwa chakunangika kwa viilengiwa (par 25).
- Wakupanikizga “Pakukhumbikwa kukhazikiska mwaluwiro nthowa, zakuti mu vilimika vichoko ivyo vikwiza, mphepo za carbon dioxide na mphepo zinyakhe ziheni zichepeskeke, mwachiyezgero pakuchepeska kugwiriska ntchito mafuta gha galimoto na nakwamba kugwiriska ntchito nkhangono za zuwa, maji na mphepo (par 26).
- Wakusuka awo wakuyowoya kuti Vilengiwa chikunangika chifukwa chakukula kwa unandi wa wanthu mucharo mumalo mwakulawiska pa

nkharo yiheni yakusakaza Vilengiwa mu uzukusi (par 50).

- Wâkupanikizga “Mphambano yikulu iyo yilipo pakati pa vyaro kumpoto na vya kumwera kwa charo cha pano pasi pa nkhani yakunanga Vilengiwa ‘pali mphambano yikulu pa ma unonono agho ghakusagika pakati pa vyaro ivyo vikuchita malonda chomene na vyaru vikavu, mphambano iyo yilipo kwamba papo kale apo vyaro vinyake vikagwirisko ntchito chomene katundu uyo wakufumila munthaka kuluska vinyake (par 51).
- Wâkuchombola vyaro chifukwa chakuzelezga na kuleka kuchitapo kanthu luwiro pa makani gha kusintha kwa zinyengo; ivi vili ntheura chifukwa chakuti vyaro vinandi vikughanaghanira danga vya chuma chawo kuleka kulaâwiskapa pa uweme wa munthu waliyose (par 54).

MUTU 2: UTHENGA UWEME WA VILENGIWA

**Apapa Francisko wakuwerezga visambizgo vya
Chikhristu ivyo vikuti:**

- Chiuta wakalenga chinthu chili chose na uwemi wake na wake (par 65, 69).
- Wanthu wâli kulengeka mwapadera chomene na kuthuwuskika kuti wapwelerere vilengiwa mu malo gha Mulengi wakutemwa (par 67 - 68).
- Vilengiwa vyose ndi chindindi, mphambano na umoza wawo vikutlongola umo Mulengi waliri (par 76 – 92).
- Wanangwawa munthu wakukaŵa chuma ngukulu nadi pawekha kweni nipera kuli wulije mphaka chara chifukwa chakuti wuli pasi pa chakulata na umaliro chinthu chilichose muno mucharo (par 93).
- Umaliro wa vilengiwa vyose ukusanga chandulo mu chamuchindindi cha Khristu” (par 99).

Mwakudumula, apapa wâkudidimizga fundo yakuti kwanangika kwa

Vilengiwa kukuchitika chifukwa cha kwananga kwenekuko kukutimbanizga wene na wene withu na Chiuta, na wazengezgani withu, kweniso na charo icho chene” (par 66). Wene na wene uwu ukutimbanizgika ku lwande lumoza chifukwa wanthu wakuyezga kutola malo gha Chiuta wakukana kuzomera kupelewera kwawo nga ndi vilengiwa. Ichi chikuchitika chifukwa chakuleka kupulikiska makola langulo la Chiuta lakuti ‘munthu wawuse pachanya pa vilengiwa vyose’ (Mutendeko 1:28). Munthu kuti wakutola langulo ili nga ndi ntchemo yakupwerelera vilengiwa icho ndi chawanangwa chakufumira kwa Chiuta chara kweni nga ndi mazaza ghakusakazira vilengiwa vyake (Mutendeko 2:15).

MUTU 3: MALUSO GHA MUNTHU AGHO GHAKUNANGA VILENGIWA

Pakukhuwîrizgika na Chipulikano cha Chikristu, Apapa Francisko wâkulongosora maluso ghaŵanthu agho ghakunanga vilengiwa. Mwakundunjika wakuti:

- Wâkuchombola kaghanaghaniro ako kakuwîka munthu kuŵa wakuzgira nkhanira nkhanira ndipo wali pa chanya pa vilengiwa vyose vya mucharo (par 115 -118).
- Wâkulongosola kuti kaghanaghaniro ka nthaura aka kakunjizga maghanoghano ghakuti vilengiwa chilichose nchakuzirwa pekha pekha chili na chandulo kwa munthu (par 118,122).
- Wâkuchombola kaghanaghaniro ako kakuzomerezga chitukuko cha upangiri wamazuŵa ghano (technology) pakulaŵiska pa chandulo chake kwa munthu kwambula kulaŵiskaposo masuzgo agho ghakwiza chifukwa cha chitukuko ichi. Kachitiro ka nthaura aka, kakuzirwiska chomene ndalama nakufyoranganiska chitukuko chamsuma cha munthu (par 109).
- Wâkukhozgera chisambizgo cha chiKatolika chakuti malonda pa igho

ghekha ghanganjiza chitukuko cha msuma kwa munthu nesi kuchiska waliyose kutolapo lwande pa vyakendeskerero ka charo chara pakukuzga uweme wa munthu waliyose chara (Ibid).

- Wakuwawerezgaposo kuyowoya vya kukoleranako uko kulipo pakati pa vilengiwa vyose, mwantheula, wakulongora kukukolerana pakati pakupwelerera vilengiwa na kuvikilirika umoyo wa munthu na kuzirwi kwakhe, chomene chomene na umo vikukhwaskirana na makani ghakufumiska nthumbo, wukavu, wanthu wavilema, kweniso uchitiro wakuchita kafukufuku pa tumiluzwa twa wanthu twa moyo (par 117,120, 137).

MUTU 4: KUKOLERANAKO PAKATI PA VILENGIWA:VILENGIWA:

Apapa Francisko wâkufwatula fundo ya umsuma wa vilengiwa pakuti:

- Likusimikizga kwambura kukayika kose kukoleranako uko kulipo pakati pa vilengiwa chose (par 138). Wâkuti uwu mbunenesko ku vilengiwa chilichose umo munthu naye walimo mukati mwakhe, nav yose ivyo vikukhwaskaso umoyo wa munthu ngadi masambiro, chuma, vya umoyo, kendeskero ka charo, midauko, na chigaŵa chili chose cha umoyo wakhe wazuŵa na zuŵa (par 139 -155).
- Likudidimizga kuti kupwelerera vilengiwa kukukoleranako nkhanira nakukwezga umoyo wa wâkavu chifukwa ndiwo wâkusuzgika chomene nakusakazika kwa vilengiwa (par 158).
- Likusimikizga kuti pa nkhani za kunangika kwa vilengiwa na kusintha kwa zinyengo ulunji na kukukoleranako pakujipereka kukwezga uweme wawaliyose vikwenera kukuza muwiro uliwose (par 159).

MUTU 5: NTHOWA ZA KUGWILIRA NTCHITO

Fundo iyo yikulongozga mutu 5 yikufumira mu fundo ya chisambizgo cha Mpingo wa Katolika pa Ukhaliro wa Munthu (Catholic Social Teaching) iyo yikuchiska kuti visuzgo tivisande kuyambira kufuma pasi kwa awo wazingiziwa na kukamalira ku awo wakwenera kuvikilira wakuzingiziwa kuti uwemi wa wose uvikilirike. Apapa Francisco wâkuti:

- Upangili uwo ukugwiriska chomene nkhangono zakufuma mafuta na makhala kweniso gasi ukwenera kulekeka luwiro (par 165).
- Pekhapekha tisange luwiro nthowa ziwemi za upangiri wa chitukuko, tikwenera kuti pasono tigwiriske nthowa zekha izo zina chofyo pachoko (renewable energy) pa kawiro ka vilengiwa.
- Mlimo wambula kugwiriska nkhangono za mafuta wende mwaluwiro ndipo uweso wakutchipa kuti vyaro vikavu navyo visange wowwiri (par 171).
- Nanga nipara pangawikika ndondomeko za kukhwima zakuchepesker mphepo ziheni, pa sono, vyaro vikavu vikwenera kuwovwirika kuti vilimbane na masuzgo agho ghavipweteka kale (par 170).

Apapa Francisko wakuwona kukhumbikwa kuti waliyose mucharo watolepo lwande munthowa zakupambanapambana ndipo wakuwerezga mazgo gha waEpiskopi wa ku Bolivia kuti “vyaro ivyo vyaphindula chomene kufuma mafakitole ndipo vyafumiska mphepo ziheni, wali na udindo ukulu wakusanga nthowa za kumazgira visuzgo ivyo vilikwiziska ndi vyo” (par 170).

Papa Francisko wakuchiska kuti pa we vidumbirano ivyo wakavu wakwenera kupasika mwa wi wakutolapo lwande (par 183), ndipo wakudidimizga pa fundo yakuthereska vilengiwa kuti usange pangawoneka kuti ntchito iyo yikupereka chofyo ku vilengiwa yikwenera kulekeka panji kusintha kachitiro kakhe (par 186).

MUTU 6: VISAMBIZGO PA VYA UPWELERERO WA CHILENGWA

Papa Francisko:

- Wakuchiska waliyose payekha kweniso nga ndi gulu lose la wanthu pakuleka mtima wakujitemwa, ndipo wakutichema tose kuti tiwe nankharo yiweme yakughanaghanira uwemi wa vilengiwa (par202 - 215).
- Wakuwachiska mawupu ghose agho ghakuthuwuska wanangwa na uzirwi wa awo wakupokera katundu na kumugwiriska ntchito kuti wasazgireko nkhangono zawo pa mlimo wawo mpaka vipaso viwemi pakupwelerera vilengiwa viwoneke (par 206).
- Wakulongosora kuti pa visambizgo vya upwelerero pa Vilengiwa ivyo vikwenera kupereka umanyi nakovwira kukuzga nkharo: vikwenera kuperekeka m'malo ghakupambanapambana: mu masukulu, mabanja, nyumba za kuthandazga mauthenga, ma kalasi gha katekisimu, maungano gha ndyali, na magulu ghanyakhe nga ndi mauzengezgani (par 213 - 214).
- Wakukumbuska Wakhristu kuti Masakramenti na kusunga Sabata ndi vyakuzirwa pa vya ubali wenecho na Vilengiwa (par 233 – 237).
- Wakulanguluka pa vya ubali uwo ulipo pakakati pa Utatu Utuwa, Mama Maria na Yosefe na vilengiwa. Ndipo wakumalizga kalata na “lombo la Charo chithu” na “Lombo la Chikhristu pakukoleranako na vilengiwa” (par 238 – 246).

Kafiskiro ka Fundo za Laudato Si'

Fundo zinyakhe izo parishi, sukulu panji chipani cha Eklezia chingagwiriska pa kufiska Kalata ya Apapa Francis, Laudato Si': Pa Kupwelerera Chikaya Chithu Tose.

1. Chitani Phangano la Francis Mutuŵa wa ku Assisi

Chitani phangano kulomba, kufiska, na kuchiska kumazga masuzgo gha kusintha kwa nyengo. Kuchita Phangano la Francis Mutuŵa kukumovwirani kupwelerera charo chithu wadumbu na wabali withu wasokwano.

Lombani

- Nozgani nyengo yakulombera kuchitapo kanthu pa vya nyengo
- Lomban inga ndi banja panji nga ndi gulu la ku tcharitchi (e.g., Kupereka vyakulata pa Misa)
- Sungani buku la kumukumbuskani kulomba
- Lembani malombo na kughaŵika mu nyuzipepala panji pa makina gha Intaneti

Fiskani

- Sambirani umo kusintha kwa nyengo kukuŵakhwaskira wasokwano
- Manyani unandi wa mchere wa Carbon mu chigaŵa chinu
- Chitani kasandasanda wa nkhangono ziphya za kwendera zuŵa
- Tolanipo lwande kuchepeska unandi wa mchere ya carbon muchigaŵa chinu

Chiskani

- Kumanani na awo wakupanga malango
- Kumanani na ŵalala ŵa ma ofesi gha msumba panji bwana mkubwa winu
- Pangani malango ghakovwira kugwiriska ntchito nkhangono ziphya kumalo ghinu gha ntchito
- Lombani ŵaliska ŵinu kupharazga vya Laudato Si' na kupwelerera vyachilengiwa

2. Yambiskani panji njirani ma gulu la kupwelerera vyachilengiwa. Magulu gha Kupwelerera vyachilengiwa vyakuvwira waKatolika kulongozga mlimo wakumazga masuzgo gha kusintha kwa nyengo – mwakukolerana. Kwali nag ulu la pa parishi, kuntchito, ku sukulu, Gulu linu la Kupwelerere Vyachilengiwa litewetenge na kwiziska kusintha, kwiza na nthowa ziphya zakugwiriska ntchito nkhongono ziphya, na kuchiska kukhazikiska malango ghawemi mwakusambizgika na chipulikano.

3. Njizgani kupwelerera vyachilengiwa mu vigaŵa vyose vya umoyo wa pa parishi, sukulu na muvikaya. Chitiskani Chaka cha Francis Mutuŵa

The Catholic Secretariat
Episcopal Conference of Malawi
P.O. Box 30384
Lilongwe 3

+265 1 721 066
+265 1 772 019
ecm@ecmmw.org